

قصہ ہیر رانجھا دے ڈھلے لکھیاراں کول ملن والیاں آفاقی سچائیاں دامطالعہ

"A STUDY OF THE UNIVERSAL TRUTHS FOUND IN THE EARLIEST WRITERS OF THE STORY HEER RANJHA."

ڈاکٹر سید غضنفر حسین بخاری

اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، بابا گوردانک یونیورسٹی، نکانہ صاحب

Dr. Syed Ghazanfar Hussain Bukhari

Assistant Professor, Department of Punjabi, Baba Guru Nanak University, Nankana Shaib

Abstract:

The poet who laid the foundation of Punjabi storytelling is Damodar Das Khatri, who wrote the story of Heer Ranjha in a beautiful and unique manner, establishing storytelling in Punjabi. After him, Ahmed Gujjar wrote the tale of Heer, and following that, the tradition was further developed by Mian Charagh Awan. Hafiz Shahjahan Maqbul is the fourth poet to write the story of Heer Ranjha, gaining great recognition by writing it before Waris Shah. All these storytellers are known for contributing to the middle phase of the Heer Ranjha story. In their compositions, where we witness the passage of time and the evolving Punjab, we also find the eternal truths of life being reflected in their works.

Keyword: Punjabi storytelling, Heer Ranjha, Damodar Das Khatri, Ahmed Gujjar, Mian Charagh Awan, Hafiz Shahjahan Maqbul

پنجابی قصہ کاری دامدھ پنھن والا شاعر دمودر داس کھتری اے جننے سوہنے اتے نملے ڈھنگ نال ہیر رانجھے دا قصہ لکھ کے پنجابی وچ قصہ کاری نیہہ رکھی ایس توں بعدوں احمد گجر نے ہیر دا قصہ لکھیا احمد گجر بعدوں ایس روایت نوں میاں پیرا اعموان نے اگانہہ ودھایا حافظ شاہجہان مقبول ہیر رانجھے دا قصہ لکھن والے چوتھے شاعر نہیں جنہماں نے وارث شاہ توں پہلاں ہیر لکھ کے وڈی نامنا کھٹی ایناں سبھے قصے کاراں نوں قصہ ہیر رانجھا دے ڈھلے لکھیاراں لکھیا جاندا اے۔ ایناں دے رچے قصیاں وچ جتھے ساہنوں اود کے سے ڈاڑھ پھر داساہ لیندا پنجاب وکھالی جا پدا اے او تھے ساہنوں ایناں کول جگ پدھر دیاں سچائیاں تھان تھان تے نظری آوندیاں نیں۔

آفاقی سچائی کیہ اے؟

”افق“ ڈھلا اسم اے جیدے معنی آسمان یاں امبر دے نیں۔ افق ڈھلے طور تے عربی زبان دا لفظ اے ایس لئی پہلاں ایہہ دیکھئے کہ عربی لغت ”مصباح اللغات“ ایس بارے کیہ آکھدی اے:

”الْفُقُّ وَالْأَفُقُّ: كُنَارُهُ كُنَارُ آسْمَانٍ۔ هُوَ أَوَّلُ مَا يَرَى مِنَ السَّمَاءِ فِي الْفُجِّ“ (1)

افق عربی زبان دا کھرا اے ایہہ امزید پیک کرن لئی عربی انگریزی لغت وچوں جان پیرک (John penrice) دا حوالہ درج ذیل اے جیہناں قرآنی آیات دے حوالے نال اپنی گل دی وضاحت کیتی اے۔

The Horizon افق

v.7,53: وَهُوَ بِالْأَفُقِّ الْأَعْلَى

And he (appeared) in the - -

" highest point of the horizon

.viz, the Angle Gabriel

افق: Tracts or region of the earth

v.53,41: سُبْحٰنَ مٰجِيْنَا الْاَفَاقِ

We will show them our signs"

" in the regions of the earth

To wit, the conquests of the

(2) " true believers

افق دی جمع آفاق اے جیسے معنی آج میں؛

- آفاق توں مراد:

(۱) آسمان کا کنارہ جو زمین سے ملا ہوا دکھائی دیتا ہے۔

(۱۱) چاند یا کسی ستارے کے طلوع ہو نیکی جگہ، مطلع

(۱۱۱) (ہیئت) زمین کے اوپر وہ حد جہاں کشش ثقل سے گرنے والی چیز زاویہ قائمہ بنتی ہے،

نقطہ ارتقاع

(۴) (تصوف) وہ غایت جہاں سلوک مقررین کا تمام ہوتا ہے، اس کو معراج اور معارج بھی کہتے ہیں “ (3)

جد کہ اقبال صلاح الدین ہورائے آفاق دے معنی ایہہ دے سے نہیں۔ جیہڑے کہ اُتلے معنیاں نال رلدے ملدے نہیں۔

مے، آفاق: (ع۔ مذکر) افق دی جمع، آسمان دے کنڈے۔ مجازاً دنیادے معنیاں وچ وی ورتیاں جاندا اے “ (4)

ایس طرح دیکھیا جاوے تاں ہر لغت نے آفاق دے کو جیسے معنی دتے نہیں بھادیں اوہ لغات جدید ہوون تے بھادیں قدیم ونگی پاروں فیروز اللغات وی دیکھدے چلیے۔

”آفاق: (آفاق) مذکر

(۱) افق کی جمع، آسمان کے کنارے

(۱۱) عالم، سنسار، جگ، دنیا، جہان، (اردو میں واحد مستعمل) “ (5)

مختلف لغات دے حوالے نال ایہہ گل طے ہو گئی کہ افق دے معنی نہیں۔ آسمان داکنڈھایاں اوہ کنڈے جیہڑے زمین نال ملے ہوئے دکھائی دیندے نہیں۔ چن

یاں ستاریاں دے چڑھن تھان بھونیں اتے کشش ثقل نال ڈگن والیاں شیواں زاویہ قائمہ بناوئیاں نہیں اوہ وی آفاق اکھواندیاے مجاز دنیاسنار جگ تے جہاں دے معنی

وچ ورتیا جاندا اے آفاق توں بنن والیاں غفاں وچ آفاق، آفاق گیر تے آفاقیت نیں آفاق صفت نسبی اے جہدے معنی ساری دنیا نال سنبندھ رکھن والی شے، عالمگیر تے

کھلاویں یاں کھلی ڈلھی شے۔

پنجابی زبان دی آفاق دے ایہو وی معنی پرچلت نیں۔ اقبال صلاح الدین وڈی پنجابی لغت وچ لکھدے نیں:

آفاق (ع۔ صفت) پوری دنیا نال تعلق رکھن والا، بوہت وسعت والا، (6)

جد کہ آفاق گیر دے معنی عالمگیر، دنیا نوں جتن والا اتے چھا جان والا دے نیں یعنی آفاق، عالمگیر تے آفاق گیر دے معنی تقریباً رلدے ملدے نیں جیویں لغت دا ایہ حوالہ:

عالمگیر

(۱) جہاں فتح کر لینے والا

(۲) دنیا میں پھیلا ہوا، عالم پر چھپایا ہوا، تمام دنیا کا

(۳) بادشاہ (7)

وڈی پنجابی لغت وچ عالمگیر دے معنی آج نیں:

عالمگیر

(۱) جہان نوں قابو وچ لیاؤن والا

(۲) دنیا فتح کرن والا

(۳) اک مغل بادشاہ اورنگ زیب دے لقب دا حقہ (8)

اپر وکت بیان ہوئیاں تعریفاں توں ایہہ گل نتر کے ساڈے ساڈے آوندی اے پئی آفاقی سچائی توں مراد جگت پدھر دا سچ اے۔ جیہڑا جگ دے کسے وی معاشرے وچ صلابیا جاندا اے۔ کوئی وی قوم ہووے کسے وی رنگ نسل دے ہون کسے وی مذہب دے مانی ہون سبھ اوس سچ نوں سچ ای آکھن تے اوہنوں اچھپتا متھن۔ ایسراں دے سچ ساہنوں قصہ ہیر رانجھا دے ڈھلے لکھیاراں کول ڈھیر گنتی وچ ملدے نیں۔ دمودر داس کھتری کیوں بے پنجابی دا پہلا قصہ کاراے ساہنوں اوہدے کول وی چوکھیاں وڑیاں آفاقی سچائیاں ملدیاں نیں۔ حتی گل ایہہ پئی دمودر دے ساڈے ساڈے کوئی قصہ کارا دی نامونہ وی کوئی نہیں سی پئی کسے ول ویکھ کے اپنے قصے دیاں بنیاداں اُساردا، ایس دے باوجود وی اوہناں دے قصے وچ ملن والیاں آفاقی سچائیاں ایس گل دا تھوہ دیندیاں نیں پئی دمودر اک مہان شاعر سی۔ ایسراں احمد گجر کول وی ساہنوں آفاقی سچ چوکھی ماترا وچ ملدے نیں۔ میاں چراغ اعوان ہوراں دا قصہ کیوں بے کھلا رانجھا تھوڑا اے ایس کارن ساہنوں اوہناں کول جگت پدھر دے سچ تھوڑے ملدے نیں۔ حافظ شاہجہان مقبل تائیں قصہ کارا دی روایت اپڑ دیاں قصہ کارا دی لیہہ پکی تے پیڑی ہو چکی سی ایس کارن ساہنوں پچھلے تئیں نالوں مقبل دی ہیر وچ آفاقی سچائیاں بوہتیاں ملدیاں نیں۔ ایس اتھتھے قصہ ہیر رانجھا دے ڈھلے لکھیاراں کول ملن والیاں جگ پدھر دیاں سچائیاں دا مطالعہ کرنے آں۔

دمودر داس کھتری کول ملن والیاں آفاقی سچائیاں:

دمودر داس کھتری نے پنجابی ادب دے اتھاس وچ سبھ توں پہلاں ہیر رانجھے دا قصہ لکھ کے قصہ کارا دی باوا آدم ہون دا اعزاز حاصل کیتا اے۔ اوہناں نے اپنے قصے وچ جتھے منظر نگاری تے جذبات نگاری دی کمال ونگیاں الیکیاں نیں اوہتھے اوہناں نے اپنے قصے آفاقی سچائیاں نوں سوہنے ڈھنگ نال بیانیا اے۔ حتی گل تے ایہہ کہ فن کار اپنی لکھت نوں اچھپتے انملابن لئی آفاقی سچائیاں دھر توں وردتے لگے آوندے نیں۔ دمودر کول آفاقی سچائیاں دارنگ ویکھو:

۱۔ پلوتا دینا ٹھیک نہیں

پلوتا دینا مطلب کسے نوں بددعا دینی ایہ مناسب نہیں جا پدا۔ انسان اوہ ای جیہدے مونہوں دو جیاں لئی دعا ای نکلے ایہہ ایسی عالمگیر سچائی اے جنہوں جگ دے کسے وی معاشرے وچ کسے وی وسیب اندر ننڈیا نہیں جاسکدا۔ دمودر داس کھتری نے ایس آفاقی سچائی نوں سوہنے اکھراں وچ بیان دا سچیت آہر ایسراں کیتا اے:

نہیں مناسب دین پلوتا، بے تینوں رب بھائے (9)

۲۔ کنڈوں پچھوں گل نہیں کرنی چاہیدی

کنڈوں پچھوں گل کرنا بہت بھیڑا کم اے۔ ایس نوں غیبت وی آکھیا جاندا اے۔ ایہنوں کسے وی سماج وچ چنگا نہیں سمجھیا جاندا۔ ایس آفاقی سچائی نوں دمودر داس ایسراں بیان کردے نیں:

پچھوں کنڈی گل نہ چنگی کئی تیں بھی پیڑوں جائے (10)

۳۔ پاک محبت توں بنا کوئی کسے کم دا نہیں

پاک محبت دا جذبہ جیکر دل وچ نہیہ تے اوہ دل ناں دا ای دل بند اے جیکر اوہ دھڑکدا تے ضرور ہوے گا پراوہناں وچ جیون آہرناں دا ای ہووے گا۔ ایس گل نوں دمودر نے ایسراں بیان کیتا:

جیہناں وچ ”پاک محبت“ نہیں، نیسو کسے لوے لئیندی (11)

۴۔ حق کرن وچ بھلائی اے

حق کرن وچ ای بھلائی اے۔ جیہڑے حق نہیں کردے اوہ کجھ وی نہیں جاندا۔ دمودر داس اکھدے نیں:

سود نیادی راہ کیہ جان، حق نہ کیتا جنھاں (12)

۵۔ ماں پیورا رضی رب راضی

ماں پیور دیاں وڈیاں نعمتاں وچوں اک نعمت نیں۔ ماں پیور دے راضی ہون وچ ای رب دی رضاتے اوہدی خوشنودی اے۔ ایس گل نوں دمودر داس کھتری نے ایسراں بیان کیتا اے۔

بھاتاڑے تدروں تھیوے، جے ماں پو ہووے راضی (13)

۶۔ کوڑے ساک

ساک اوہ سکے تے سچے ہوندے نیں جیہڑے سچے ہون۔ جھوٹے ساک کدی وی سچے نہیں ہوندے۔ ایہ اک عالمگیر سچ اے ایس نوں جگ دے کسے وی وسیب اندر نندیا نہیں جاسکدا۔ دمودرداس کھتری نے ایس سچ نوں ایسراں اکھراں دا بانا پوایاے۔

کوڑے ساک نہ تھیندے سچے، جے سوچ کرائیں (14)

۷۔ دھیاں پر ایامال ہوندیاں نیں

دھیاں رب دیاں رحمتاں ہوندیاں نیں۔ دھیاں پر ایامال ہوندیاں نیں۔ ایہ اک آفاقی سچائی اے ایس نوں دمودرداس کھتری نے ایسراں بیانایاے:-

آخراں پر ایامال ہو، رکھیاں بندی ناہیں (15)

۸۔ کامل عشق دی اہمیت

سچا عشق اوہ جذبہ اے جیہڑا انسان نوں موت حیاتی دے دائرے وچوں باہر کڈھ کے انسانی سوچاں دا آہر ہو رہنے لا چھڈدا اے جنہوں اسیں معرفت وی آکھنے آں۔ دمودرداس نے ایس سچائی نوں ایسراں بیانایاے۔

زہر کیہ پوہے ماوتیہناں نو، جینہناں کامل عشق پچائے (16)

۹۔ مندرا بولنا بھیڑی گل اے

چنگا بولنا ای انسان دی اہمیت وچ ودھا کر دالے۔ ایہ اک جگت پدھر دی عالمگیر سچائی اے پئی چنگا بولن وچ ای سبھ کجھ اے۔ چنگے اخلاق تے چنگا سبھا جگ دے سبھ مذہباں تے معاشریاں وچ صلاہیا جاندا اے۔ ایس جگت پدھر دی سچائی نوں دمودرداس ایسراں بیان کر دے نیں۔

بھٹھ اجیہی صورت سوہتی، مونہوں برا الیندی (17)

۱۰۔ من وچ فکر ہووے تاں کجھ وی چنگا نہیں گدا

جے انسان دے دل وچ کوئی پریشانی یاں غم ہووے تاں اوہنوں کجھ وی نہیں بھوندنا۔ اوہدے اندر موجود پریشانی اوہنوں کجھ ہووے سوچن نہیں دیندی ایس نوں پئی اوہ کھان پین بھل جاندا اے۔ ایس گل نوں دمودرداس ایسراں بیان کیتا اے۔

جے کوئی فکر ہووے دل اندر، کھاون پین نہ بھاندا (18)

۱۱۔ جوگ جالنا اوکھا

جوگ جالنا اوکھا اے۔ ایہ بارے دمودرداس کھتری نے ایسراں بیان کیتا اے:

جوگ دا جان کھرا دریا، توں کیہ جانیں باتاں (19)

۱۲۔ جوگ دیاں گھاتاں اوکھیاں

جوگ وچ چوکھیاں اوکھیاں سہنیاں پیندیاں نیں۔ دمودرداس کھتری آکھدے نیں:

جوگ دا جان اوکھا ہے ای، اوکھیاں جوگ دیاں گھاتاں (20)

۱۳۔ توکل

توکل توں مراد اے بھروسہ کرنا۔ پکھیر و تے درویش دمڑی پلے نہیں بنھدے دمودرداس کھتری آکھدے نیں:

پلے خرچ نہ بنھدے پکھی تے درویش (21)

۱۴۔ رب دانگیہ

اللہ تعالیٰ دی ذات پیدا کرن والی۔ اوہ رزق دین والی تے موت دین والی اے۔ سارے جگ دیاں مخلوقات دارزق رب تعالیٰ نے اپنے ذمہ لٹاے۔ رب دی

ذات اتے جیہڑا تکیہ کر دالے اوہ کدے وی بھیکا نہیں مردا۔ دمودرداس آکھدے:

جیہناں تکیہ رب داتہناں رزق ہمیش (22)

احمد گجر کول ملن والیاں آفاقی سچائیاں دامطالعہ:

قصہ ہیر رانجھا لکھن والے دو بے شاعر احمد گجر کول ساہنوں جگت پدھر دے سچ چو کھی ماتر اوچ ملدے نیں۔ احمد گجر نے اپنی ہیر نوں لکھدیاں سے جتھے اوہدے وچ ون سونے اکھر ورت کے ماں بولی دی سیوا کیتی اتھے اوہناں نے سوہنے تے سچھے ڈھنگ نال آفاقی سچ بیان داوی سچیت آہر کیتاے۔

۱- رب دین ہاراے

کل عالے نوں رب دین والاے۔ بے کر کسے بندے دے ہتھ گل ہوندی تاں ساری دنیا جنم والیاں نوں روندی۔ ایہہ اک آفاقی سچائی اے جنہوں احمد گجر

ہوراں نے ایسراں بیانیاے:

ایہناں بندیاں دا کوئی وس ناہیں رب دے سو قسمت کھاوے دی (23)

۲- ہونہاراں لئی امر تااے

قابل تے ہونہاراں دی قابلیت تے اوہناں داگن تے ہونہاری اوہناں نوں ہمیش لئی امر تادان کردی اے۔ تے انسان دے جو کرماں وچ لکھیا ہوندا اے اوہ

ای اوہدے نال واپر دااے۔ ایہہ جگ پدھر دی سچائی اے اینوں احمد گجر ہوراں نے ایسراں بیان کیتاے:-

ہونہار نہ مٹ دے کسے کولوں کرم لکھیا سوئی کچھ پاپیے جی (24)

۳- عمل ای کم آوندے نیں

عمل ای انسان نوں تارن والے تے عمل ای انسان نوں ڈوبن والے ہوندے نیں۔ چنگے عمل ای انسان دے کم آوندے نیں۔ قیامت والے دن وی ایہہ چنگے

عمل ای بندے نوں پار لنگھان وچ مدد کرن دے۔ ایس گل نوں احمد گجر ہوراں نے ایسراں بیانیاے:

روز حشر دے احمد! کم آوے ایس جنم جو کرم کمایے جی (25)

۴- جگ سارا فانی

سارا کچھ فنا ہو جان والا اے جے کچھ باقی اے تے اوہ رب تے رب دے پیارے رسول پاک ﷺ دی ذات بابرکات اے۔ ایس لئی ایویں عمر

نوں بھیڑیاں کماں وچ ضائع نہیں کرنا چاہیدا۔ ایس گل نوں احمد گجر ہوراں نے ایسراں بیان کیتاے:

ایہہ عالموں کل فنا دے کیوں عمر کار تھی کھویے جی (26)

۵- رب تعالیٰ مسبب الاسباب

جدوں رب تعالیٰ دی ذات سبب لاندی اے تاں اوس سے بے کم سدے پے جان دے نیں تے ساریاں اوکڑاں سوکھ وچ بدل جان دیاں نیں۔ احمد گجر بیان

کردے نیں:

اوہلے لکھ دے لکھ ہوئے جاوندا (ئی) جدوں لاوند آں سبب سائیں (27)

۶- جے کوئی خیر منگے سوہنی خیر پاپیے

جے کوئی منگتا خیر منگے تے اوہنوں سوہنی خیر پانی چاہیدی اے۔ خیر وی دتی تے ایویں گل مگروں لائی ایہہ کوئی گل نہیں مایہہ آدمی لئی سود مند

نہیں اے۔ احمد گجر بیان کردے نیں:

کھان چوڑی تے خیر پان رکھی ایہہ آدمی نوں بہودناہیں (28)

۷- موت دی شاہراہ

مرنا اوکوری اے۔ پھیر ہمیش دی زندگی اے۔ موت دامزہ اک واری انسان چکھدا اے۔ احمد گجر لکھدے نیں:

شاہراہ ہے (مرسیں) اک واری پھر نہ مرسیں قول اک بار داوے (29)

۸- بہادری

بہادری بہت وڈا گن اے۔ تھڑ دلا بندہ وی کوئی بندہ ہوندا اے۔ بہادر انسان ای کامیاب انسان ہوندا اے۔ اپنے سینے تے بہادراں واکن اوکڑاں جھلنیاں ای

اصل کم اے۔ احمد گجر لکھدے نیں:

تاب جھلنی کم ہے سوریاں دا آج آگ تے لوہے دی کھری بھاری (30)

۹۔ نیکی بدی

نیکی بدی نوں لے کے تے اخیر مرن دی گل چھوہ کے احمد گجر نے ایناں اکھراں وچ آفاقی سچائی بیان دا آہر کیتا:

نیکی بدی تے جیونا نانت مرناسر بندیاں دے ایہہ بھار ہوئے (31)

۱۰۔ جیہڑے سہیرن گے آپے سہن گے

جیویں دا کرن گے اوویں دا پھل پان گے۔ جیہڑے سہیرن گے آپ ای سہن گے۔ احمد گجر بیان کردے نیں:

جنماں کیتیاں چکڑیں پھاس پنے سوئی۔ بچے جو ترت سوار ہوئے (32)

۱۱۔ حال احوال پچھن دی گل

کسے کو لوں پچھ کی اوہدا حال دا پتا لگدا ہے نہ تے بندہ کوئی علم غیب رکھدا ہے ناپی بنا پچھے ای سبھاں دے حال احوال دا جانو ہووے۔ ایس گل دا خلاصہ احمد گجر

ہوراں نے ایناں اکھراں وچ کیتا ہے:

پچھے باجھ نا نہ آدمی جاندا ہے کہا احمد! کسے دا حال میاں (33)

۱۲۔ رناں دی گل

رناں سیانیاں تے عقلمنداں دی عقل کڈھ لیندیاں نیں۔ ایس گل نوں احمد گجر ہوراں نے ایسراں بیانیاں:

رناں راہ مریندیاں داناں (دے) ایس دیکھنے تھیں بیزار ہوئے (34)

۱۳۔ عشق داناگ

عشق دا جذبہ بڑا سچا تے پُجا جذبہ ہوندا ہے۔ جنہوں لگ جائے اوہنوں کدے چین سکون نہیں آندا۔ احمد گجر لکھدے نیں:

تن آدمی دے سگھ چین ناہیں جیہنوں چڑے عشق داناگ ہیرے (35)

کجھ تخلیق کاراں نے تاں ایس توں اگلی گل وی آکھی اے پئی جنماں نوں عشق لگ جائے اوہناں دا پچھناوی مشکل ہو جاندا ہے۔ پنجابی زبان دے صوتی شاعر

سید شاہ شریف فرماندے نیں:

مشکل بچن شریف اوہناں دا جنماں نوں لگ جائے عین شین تے قاف (36)

میاں چراغ الدین اعوان دیاں آفاقی سچائیاں:

میاں چراغ اعوان دے قصے دے کل شعراں دی گنتی ۳۲۴ شعر نیں گوہ کرینے تے ایہہ گل نتر کے ساڈے ساہنے آندی اے پئی خالص قصے نوں لے

کے کل شعر چالیہ توں پنجہ دے وچکار نیں باقی شعراں وچ پنجاب دی اوس سے دی رہتل دا نقشہ پیش کیتا گیا ہے۔ میاں چراغ اعوان ہوراں کول ساہنوں آفاقی

سچائیاں دی گھاٹ نظری آندی اے ایہدی وجہ خورے ایہہ پئی میاں جی دے قصے دا کھلا راہ موکلا نہیں۔ بچے کر دیکھنے تے میاں جی توں پہلاں لکھن والے قصے

کاراں نے اپنے قصیاں وچ آفاقی سچائیاں نوں چوکی تھان دتی اے۔ میاں جی ہوری احمد گجر دی نسبت دمودر توں بوہتے متاثر سن سگوں آپ نے نہ نرے اوہدے وچار

ادھار لے نیں سگوں کتیاں تھواں تے ردیف تے قافیے وی دمودر دے ای ورتے نیں پر اوہناں نوں خورے دمودر دیاں بیانیاں آفاقی سچائیاں نظری

نہیں آتیاں ایس لئی اوہناں نے اپنے قصے وچ جگ پدھر دیاں سچائیاں نوں بیان نہیں کیتا۔ جدوں اک قصے کار دو بے کولوں اوہدے وچار ادھار لے لیندا ہے اوہدا

ڈھنگ وی کتیاں تھواں تے ورت لیندا ہے تے پتا نہیں اوہ فیر ایسراں دی اپنی وڈی شے نوں اپنا نڈھیں۔ ساہنوں میاں چراغ ہوراں دے قصے وچ مرقع نگاری

حدوں ودھ ملدی اے پر ساہنوں اوہناں کول آفاقی سچائیاں نہیں ملدیاں۔ پورے قصے وچ ساہنوں ایہ چھ گلاں اجیہاں لہجھ دیاں نیں جنماں نوں ایس آکھ سکے آں

پئی ایہ جگت پدھر دا بچ اے۔

۱۔ رب تعالیٰ دی ذات رزاق اے

میاں چراغ اعوان اک تھوویں لکھدے نیں:

رب رزاق چراغ ہمیش، کس قدرت سیتی پالے (37)

۲۔ فقیری اوکھاراہ اے

میاں جی لکھدے نیں:

اوکھاراہ فقیری مشکل، جانو کم کہیں دے (38)

۳۔ عشق دکھاں دی کان

عشق دے بارے جگت پدھر سچ لکھیا اے میاں جی ہوراں نیں:

فلکوں درد نہ چھٹا کوئی، صاحب عشق پریتی (39)

۴۔ اللہ تعالیٰ دی ذات ای مسبب الاسباب اے

ایس پکھوں ساہنوں اوہناں دی ہیر وچ ایسراں ملدا اے:

رب سبب کریم آپیں بیاں سلاں بھٹھ پینیاں (40)

ایس توں بعدوں ساہنوں اوہناں کول تدمیر تے تقدیر دے حوالے نال بھرویں تے صاف گل ملدی اے۔

۵۔ تقدیر دے حوالے نال

ہوون کم تقدیر ربی، تدمیر دے کیا بھرواسے

بھل ڈیکھ چراغ تدمیر اتے، تقدیر کریندی ہاسے (41)

۶۔ مقدر دا لکھیا کوئی نہیں مٹا سکدا

ایسراں ساہنوں ایس حوالے نال پئی جو انسان دے مقدر وچ لکھیا ہوندا اے اوہ ہوندا اے۔ ایہہ اک بہت اہم آفاقی سچائی اے جیہڑی ساہنوں چراغ

اعوان ہوراں دی ہیر وچ اگھڑویں ملدی اے:

لکھی روز مقدر والی، ہر گز کہیں نہ ٹالے (42)

میاں چراغ ہوراں دی ہیر نوں پڑھدیاں ساہنوں ایس گل دانٹا رہو جاندا اے پئی آپ نے دمودر کولوں دل کھول کے لو بھ چکیا اے پردمودر دے بیانے

عالمگیر سچ نوں اوہناں نرا پڑھن تیکر ای رکھیا اے۔

حافظ شاہجہان مقبل دیاں آفاقی سچائیاں:

حافظ شاہجہان مقبل نے دو بے ڈھلے لکھیاں واکن اپنے قصے وچ دی چوکھیاں وڑیاں آفاقی سچائیاں بیان کیتیاں نیں۔

۱۔ فانی جگ

سارا جگ فانی اے۔ سبھے کجھ فنا اے جے کوئی بقا ہے تے اوہ اللہ تے اللہ دے پیارے محبوب پاک ﷺ دی ذات بابرکات نوں بقا اے۔ بھوویں کوئی لکھ

ورہے وی جیوے اخیریں اوہنے مرنا اے۔ ایس جگت پدھر دی سچائی نوں مقبل ہوراں نے ایسراں اکھراں دا بانا پوایا اے:

دنیاں کل جہان مکان فانی لکھ و رہے جے جیوناں انت مرناں (43)

۲۔ سپ دا ڈنگ مارنا

سپ اجیہا جانور اے اینوں بھوویں ساری حیاتی دودھ پلائیے تاں وی اینوں جدوں وی موقع لبھے دا ڈنگ کرے دا۔ ایس آفاقی سچائی نوں مقبل ایسراں بیان

کردے نیں۔

سپ ڈنگ نہ مارنوں رہے مولے ساری عمر جے دودھ پلائیے جیو (44)

۳۔ عشق تے مشک دانہ چھینا

اکھیا جاندا اے عشق تے مشک چھپاں نہیں چھپدے ایناں دی خوشبو ہر حال وچ کھنڈدی اے۔ مقبل نے ایس آفاقی سچائی نوں ایسراں بیانیا اے:

عشق مشک چھپایاں نہ چھپد اچھٹی اگ نہ چھپدی وچ چہلاں (45)

۴- عشق باجوں بنیر

عشق اچھا جذبہ ہے جسے پاروں انسانیت پنکڑی ہے۔ ایسے جذبہ ای انسانوں انسان بناندے۔ ایدے توں وائے توں انسان نہیں آکھیا جاسکدا۔ ایس توں منے سبھ خلق حیوان دی مثل ہے۔ ایس گل نوں مقبل نے ایسراں بیانایاے:

سچ آکھ توں مقبلا عشق باجوں کل خلق مثال حیوان دا ہے (46)

۵- رناں دے مکردی گل

رناں دے مکربڑے مشہور نیں۔ ایناں بارے مقبل نے ایسراں گل کیتی ہے:

رب لکھیا وچ قرآن دے ہئی نہیں رناں دے مکردا بچھ بناں (47)

۶- موت رب دیندا ہے

موت دا اک وقت مکمر ہے۔ مارن والی ذات رب دی ہے۔ جے رب نے حیاتی بخشی ہے تے جگ دی کوئی طاقت موت نہیں دے سکدی۔ ایسہ اک آفاقی

سچائی ہے ایسوں مقبل نے ایسراں بیانایاے:

مارے رب دے ہا بچھ نہ مرے کوئی سولی چاڑھ دیکھو بھانوں دے پھابا (48)

۷- اپنا کیتا گے آونا

اپنا کیتا انسان دے آوندے۔ آکھیا جاندا ہے جیسراں دا بیوگے اوسراں دا کٹو دے۔ ایس گل نوں مقبل نے ایسراں بیان کیتا ہے:

ہیر آکھدی کیدو نوں پیش تیرے میاں اپنا پڑھیا آئی (49)

۸- جیویں کرنا تویں بھرنا

جیسا کرنا ویسا بھرنا، جیویں دے کرو گے اوسراں دے سامنے آون گے۔ اک دا بوٹا لائیکے تسی اک دے انب تے چوپ سوکدے پر دو جے انب نہیں۔ مقبل

آکھدے نیں:

اکٹ لائیکے کسے نہ انب چوپے پھل انب نوں شہوت لایائی (50)

۹- ماپے رنج تے رنج

ماں پیودی خوشی وچ خالق دی رضا لگی ہوئی ہے۔ جے ماں پیو راضی نہیں تے فیر کجھ وی سدا نہیں۔ ماں پیو دی رضا اوہ پوڑھی ہے جیسے راہیں رب دی

رضاپائی جاسکدی ہے۔ مقبل آکھدے نیں:

ماپے جہناں نے مقبل رنج کیتے ہوگ تہناں توں رب بیزار ہیرے (51)

۱۰- جیسدا کھاویے اوہدا کدے بھیرا نہیں سوچنا چاہیدا

جیسدا کھاویے اوہدے گیت گاویے ای گل دھر توں ٹری لگی آوندی ہے ایس گل دی جگ داہر معاشرہ صلاہنا کردا ہے۔ جیسدا کھاوے بند اوہدا کدے وی منداند

سوچے ایہ اصل سچائی تے اصل حقیقت والی گل ہے۔

مقبل آکھدے نیں:

اوسے رُکھدا مقبلا بُرا منگیں جس رُکھدا میوہ کھاؤں میاں (52)

۱۱- تقدیر نہیں بدلدی

تقدیر نہیں بدلدی بھادیں جو کجھ مرضی ہو جاوے۔ جو رب تعالیٰ دی ذات نے لکھ چھڑیا ہے اوہ اوہا پر کے رہنا ہے بندے نال۔ مقبل لکھدے نیں:

نہیں جاندا ہی میٹھا کسے کولوں جو کجھ لکھیا ہے جل جلال مائے (53)

۱۲- دولت باجھوں کوئی نہیں انگ ساک

دنیاداری دی ایہ اک وڈی جگت پدھر دی سچائی ہے جنہوں مقبل نے بڑے سوہنے آکھراں وچ

ایسراں بیانایاے:

مقبل دین دینار لوڑدی ہے زربا، بھج بلی بھین بھرانائیں (54)

۱۳- خیر دینا بڑی وڈی نیکی اے

خیر خیرات دینا بوہت وڈی نیکی والی گل اے۔ دس دینا وچ تے آخرت وچ ستر گنیاں جان گنیاں۔

مقبل لکھدے نیں:

دہ دیناں تے ستر آخرت توں ملگ تہناں توں جنناں نے خیر دیناں

۱۵- خودی بھڑی شے اے

تکبر، غرور دی جگ دے سبھ معاشرے ننڈیا کردے نیں۔ مقبل لکھدے نیں:

مقبل خودی گمان توں چھوڈ میاں رب شاہاں توں بھیکھ منگا وندا ہے (55)

۱۶- جنے رُکھ لایا و ہنہ نہیں پھل کھایا

ایس مشہور گل توں مقبل ہوراں نے ایسراں اکھراں دا ہانا پوایا ہے:

مقبل مثل مشہور ہے جگ سارے جن رُکھ لایا تہیں پھل کھایا (56)

۱۷- حسن داما نہ کریئے

خوبی حسن داما نہ نہیں کرنا چاہیدا۔ ایہہ اک جگت پدھر دی سچائی اے۔ اینوں حافظ مقبل ہوراں نے ایسراں بیانیاں اے۔

خوبی حسن دانہ گمان کریئے جیوسکے داناں ترساویئے جی

مکدی گل ایہہ پئی ساہنوں قصہ ہیرا رانجھادے مڈھلے لکھیاراں کول چوکھے وڑے جگت پدھر دے سچ ملدے نیں جنناں توں پڑھ کے اسیں ایس تے اڑنے آں پئی تخلیق کاراں دی مشاہدہ دی اکھ عام لوکانیاں نالوں دکھری ہوندی اے۔ اوہ ایس گل دے چنگے جانو ہوندے نیں پئی اوہ کیہڑیاں شیواں نہیں عیسڑیاں اوہناں دی تخلیق توں ہمیش دی امرتادان کرن وچ اہم کردار ادا کر سکدیاں نیں۔ جگ پدھر دا سچ جیہڑا کے ہمیش لئی ہوندے اوہنوں اپنے قصیاں وچ ورت کے اوہناں نے دانشوری تے اچ خیالی دکھائی اے جنہوں جنابو ہتھلا ہیا جالے گھٹ اے۔

حوالہ جات

- 1- عبدالحفیظ، بلیاوی، ابو الفضل، مولانا، مصباح اللغات، ص ۳۶، مکتبہ سید احمد شہید لاہور، س۔ ن، ص: ۳۶
- 2- penrice ,john,A Dictionary and Glossary of The Kor-an.1st.ed,p6.7,A1- Biruni,Lahore.1975
- 3- اردو لغت، (تاریخی اصول پر) جلد اول، کراچی، ترقی اردو بورڈ، ۱۹۷۷ء، ص: ۶۲۲
- 4- اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی لغت، جلد پہلی، لاہور، عزیز پبلیشرز، ۲۰۰۲ء، ص: ۳۸
- 5- فیروز الدین مولوی، فیروز اللغات، لاہور، فیروز سنز لمٹڈ، س۔ ن، ص: ۸۳۵
- 6- اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی لغت، جلد پہلی، لاہور، عزیز پبلیشرز، ۲۰۰۲ء، ص: 38
- 7- فیروز الدین مولوی، فیروز اللغات، لاہور، فیروز سنز لمٹڈ، س۔ ن، ص: ۸۳۵
- 8- اقبال صلاح الدین، وڈی پنجابی لغت، جلد دوجی، لاہور، عزیز پبلیشرز، ۲۰۰۲ء، ص: ۱۹۱۸
- 9- دمودر داس، بہر دمودر، مرتب محمد آصف خان، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہور، ۱۹۸۶ء، ص: 127
- 10- اوہی، ص: ۱۲۷
- 11- اوہی، ص: ۱۲۷
- 12- اوہی، ص: ۱۲۸
- 13- اوہی، ص: ۱۲۹

- 14- اوہی، ص: ۱۳۱
- 15- اوہی، ص: ۳۸
- 16- اوہی، ص: ۱۳۶
- 17- اوہی، ص: ۱۶۸
- 18- اوہی، ص: ۲۰۰
- 19- اوہی، ص: ۲۰۵
- 20- اوہی، ص: ۲۰۵
- 21- اوہی، ص: ۲۲۲
- 22- اوہی، ص: ۲۲۲
- 23- احمد گجر، ہیر احمد گجر، مرتب سید سبط الحسن ضیغم، لوک ورثہ، اسلام آباد اپریل ۱۹۹۲ء، ص: 51
- 24- اوہی، ص: ۵۳
- 25- اوہی، ص: ۵۳
- 26- اوہی، ص: ۵۳
- 27- اوہی، ص: ۸۱
- 28- اوہی، ص: ۸۷
- 29- اوہی، ص: ۹۲
- 30- اوہی، ص: ۹۹
- 31- اوہی، ص: ۱۰۵
- 32- اوہی، ص: ۱۰۵
- 33- اوہی، ص: ۱۱۲
- 34- اوہی، ص: ۱۰۵
- 35- اوہی، ص: ۱۰۲
- 36- سید شریف شاہ بخاری، سورج بھریاں اکھاں، مرتبہ، سید غضنفر حسین بخاری، مجلس حضرت پیر سید شریف شاہ بخاری (رجسٹرڈ)، آستانہ عالیہ احمد آباد شریف بہاولنگر، مئی ۲۰۱۵ء، ص: 61
- 37- چراغ اعوان، ہیر چراغ اعوان، مرتبہ عین الحق فرید کوٹی، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، لاہور، اکتوبر ۱۹۷۸ء، ص: 69
- 38- اوہی، ص: ۸۹
- 39- اوہی، ص: ۸۹
- 40- اوہی، ص: ۷۶
- 41- اوہی، ص: ۷۷
- 42- اوہی، ص: ۷۸
- 43- ہیر حافظ شاہجہان مقبل، مرتبہ فقیر محمد فقیر، پنجابی ادبی اکیڈمی، لاہور، ۱۹۶۷ء، ص: 12
- 44- اوہی، ص: ۱۹
- 45- اوہی، ص: ۱۹

۲۰:ص،	-46
۲۲:ص،	-47
۲۶:ص،	-48
۳۳:ص،	-49
۳۳:ص،	-50
۳۷:ص،	-51
۵۲:ص،	-52
۷۸:ص،	-53
۸۹:ص،	-54
۹۵:ص،	-55
۷۹:ص،	-56

Reference in Roman Script

1. Abdul Hafeez, Balyavi, Abu al-Fazal, Maulana, Misbah al-Lughat, Maktaba Syed Ahmed Shaheed Lahore, P :36
2. penrice, john, A Dictionary and Glossary of the Kor-an.7, Al-Biruni, Lahore.1975 , P:6
3. Urdu Lughat (Tareekhi Usool Par), Jild Awwal, Safah 622, Karachi, Taraqqi Urdu Board, 1977.
4. Iqbal Salahuddin, Waddi Punjabi Lughat, Jild Pehli, Safah 38, Lahore, Aziz Publishers, 2002.
5. "Ferozuddin Molvi, Feroz-ul-Lughat, Safah 835, Lahore, Feroz Sons Limited, S.N."
6. "Iqbal Salahuddin, Waddi Punjabi Lughat, Jild Pehli, Safah 38, Lahore, Aziz Publishers, 2002.
7. Ferozuddin Molvi, Feroz-ul-Lughat, Safah 835, Lahore, Feroz Sons Limited, "
8. Iqbal Salahuddin, Waddi Punjabi Lughat, Jild Dooji, Safah 1918, Lahore, Aziz Publishers, 2002
9. Damodar Das, Heer Damodar, Murattaba Muhammad Asif Khan, Safah 127, Pakistan Punjabi Adabi Board Lahore, 1986.
10. Ibid, P:127
11. Ibid ,P :127
12. Ibid ,P :128
13. Ibid ,P :129
14. Ibid ,P :131
15. Ibid ,P :38

16. Ibid ,P :136
17. Ibid ,P :168
18. Ibid ,P :200
19. Ibid ,P :205
20. Ibid ,P :205
21. Ibid ,P :222
22. Ibid ,P :222
23. Ahmed Gujjar, Heer Ahmed Gujjar, Murattaba Syed Sibt-ul-Hassan Zigham, Safah 51, Lok Virsa, Islamabad, April 1992.
24. Ibid, P :53
25. Ibid ,P :53
26. Ibid ,P :54
27. Ibid ,P :81
28. Ibid ,P :87
29. Ibid ,P :92
30. Ibid ,P :99
31. Ibid ,P :105
32. Ibid ,P :105
33. Ibid ,P :112
34. Ibid ,P :105
35. Ibid ,P :106
36. Syed Sharif Shah Bukhari, Suraj Bhariyan Akhan, Murattaba Syed Ghaznfar Hussain Bukhari, Safah 61, Majlis Hazrat Pir Syed Sharif Shah Bukhari (Registered), Astana Aliya Ahmadabad Sharif Bahawalnagar, May 2015
37. Chiragh Awan, Heer Chiragh Awan, Murattaba Ain-ul-Haq Fareed Koti, Safah 69, Pakistan Punjabi Adabi Board, Lahore, October 1978.
38. Ibid, P :89
39. Ibid ,P :89
40. Ibid ,P :76
41. Ibid ,P :77
42. Ibid ,P :78
43. Heer Hafiz Shahjahan Maqbool, Murattaba Faqir Muhammad Faqir, Safah 12, Punjabi Adabi Academy, Lahore, 1967.
44. Ibid, P :19
45. Ibid ,P :19
46. Ibid ,P :20

47. Ibid ,P :22
48. Ibid ,P :26
49. Ibid ,P :33
50. Ibid ,P :33
51. Ibid ,P :37
52. Ibid ,P :52
53. Ibid ,P :78
54. Ibid ,P :89
55. Ibid ,P :95
56. Ibid ,P :79